

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
**РОЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ І АКТИВНОСТІ ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ
ПІЗНАННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ**

До глобальних пріоритетів, що мають доленосне значення для майбутнього людської цивілізації, можна віднести суспільство, людину й природу в їхньому взаємозв'язку та взаємозалежності. Сьогодні незаперечним є факт існування реальної загрози порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі в результаті нестримної технологічної діяльності людини. У чисельних сучасних дослідженнях науковців-екологів (В. Абрамович, Н. Бушин, В. Кунченко, В. Лаврик, Г. Рудько, Є. Римлянд, А. Самсонова, С. Чубаро, В. Халецький, Є. Яковлев та ін.) указується на погіршення впродовж останніх кількох десятиріч екологічного стану навколишнього природного середовища: виснаження ґрунтів, забруднення річок, дигресія лісових екосистем тощо.

Сучасна екологічна ситуація вимагає нагального розв'язання. У наш час відбувається пошук напрямів вирішення екологічних проблем, шляхів гармонізації відносин суспільства, людини й природи, що залежить від гуманітарного потенціалу суспільства, рівня освіти та культури населення.

Одним з підходів до розв'язання цієї проблеми є формування в кожній людині нового мислення, що спрямоване на зміну стратегії у визначенні мети, шляхів і методів розвитку цивілізації як необхідного чинника виживання людства в умовах екологічної кризи. У контексті гармонізації відносин суспільства й природи важливо виховати, насамперед у молоді, ціннісне ставлення до навколишнього природного середовища на основі пізнання законів природи, відповідно до логіки природних процесів.

Вивченню процесів пізнання займалися ряд філософів, психологів та педагогів. Одні філософи-мислителі (Р. Декарт (1596-1650), Б. Спіноза (1632-1677), Г. Гегель (1770-1831) стверджували, що джерелом і критерієм пізнання є теоретичне мислення, яке дає змогу вийти за межі емпіричних узагальнень, інші (Ф. Бекон (1561-1626), Т. Гоббс (1588-1679), Дж. Локк (1632-1704)) вважали таким джерелом чуттєвий досвід, мислення для них є суб'єктивним засобом систематизації уявлень.

Г. Горак, Л. Корміна, Е. Маркарян, О. Степанов, М. Фіцула відзначають, що пізнання є своєрідним сплавом чуттєво-емоційних (емпіричних) і раціональних (теоретичних) компонентів. На емпіричному рівні переважає живе споглядання – чуттєве пізнання. Раціональний момент та його форми (поняття, судження) хоча й присутні, але підпорядковані чуттєвості. Тому об'єкт, явище, подія, які досліджуються, відображаються переважно через зовнішні зв'язки та вияви, що є доступними для живого споглядання. Значною мірою вони відображають і внутрішні відносини. Збір фактів, їх первинне узагальнення, аналіз експериментальних даних та їх систематизація і класифікація – це специфічні ознаки емпіричного пізнання. На думку С. Рубінштейна «це означає, що первинним є не теоретичне, а практичне

відношення людини до світу». Тому пізнання, вчений визначає як «взаємодію, відношення об'єкта і суб'єкта пізнання – людини» [7, с.312].

Теоретичному рівню пізнання властиве переважання раціонального моменту – понять, теорій, законів, категорій, принципів та інших форм, пов'язаних з діяльністю, мисленням. За визначенням Е. Маркаряна «до них відносяться відповідні наукові теорії і понятійний склад, в якому вони виражені, певні прийоми вивчення об'єкта; правила і способи побудови знання; процедура дослідження...» [1, с.15].

Теоретичне пізнання відображає явища в їх внутрішніх зв'язках та закономірностях, які виявляються в результаті раціональної обробки даних емпіричного знання. Тим часом дослідження не буває сліпим: воно планується, конструюється за допомогою теорії. З цієї причини так звані емпіричні факти завжди мають теоретичне навантаження. «Початок науки – це не самі по собі предмети, не голі факти, а теоретичні схеми, концептуальні каркаси дійсності» [4, с.325].

Чуттєве і раціональне неможливі одне без одного, зазначають Є. Причепій, В. Роменець, А. Черній. Органи чуття надають розумові відповідні дані, факти. Розум їх узагальнює й робить певні висновки. Без органів чуття немає й роботи розуму, а чуттєві дані завжди певною мірою усвідомлені, теоретично навантажені, регулюються розумом.

Досліджуючи психологічні аспекти пізнання П. М'ясоїд довів, що «пізнання починається з усвідомлення ситуативного компонента вчинку, потім поширюється на мотиваційний і, нарешті, на дійовий. Психіка людини відповідно включається в різні системи відношень: спочатку розглядається у межах ситуації, що визначає її, потім тлумачиться як самоцінне явище, а далі – як складова активності, що пов'язує людину зі світом» [3, с.11].

Дж. Дьюї (1859-1952) розглядає пізнання як адаптацію людини до мінливого середовища і тлумачить його як засіб трансформації неконтрольованої ситуації в контрольовану. Цю трансформацію Дьюї уявляє як формування проблем і проектів їх розв'язання. Тому, на його думку, розум носить операційний (спрямований на розв'язання проблем і контролювання ситуації), а не споглядальний характер. Ю. Трофімов, В. Рибалка, С. Рубінштейн та ін. дотримуються подібної характеристики пізнання, яке пов'язане із життєдіяльністю людини, що відбувається у складному та мінливому середовищі, тому вона (авт.-людина!) потребує вміння орієнтуватися в навколишніх умовах і пристосовувати до них свої дії [5, с.185; 6, с.95].

Матеріалістичні тенденції вивчення навколишнього середовища простежуються і в теорії пізнання С. Русової. Спираючись на сенсуалістичні погляди Ф. Бекона і Я. Коменського, вона вважала світ пізнавальним, а саме пізнання як активний, діяльний процес.

Г.Щукіна вважає, що «пізнавальна активність... стає могутнім стимулом розвитку мислення, творчої уяви» і далі «пізнавальний інтерес як риса особистості завжди розвивається в діяльності [9, с.17,33]. „Нам уявляється, - пише Ю.Молчанов, - що питання про роль діяльності і активності людини в

процесі пізнання і особливо в рамках конкретних природничих наук має ставитися в дещо іншій площині...одні лише діяльність і активність, будучи необхідними, не є одночасно достатньою умовою пізнання природи. Вони потребують деякого доповнення” [2, с.53]. За визначенням Е. Маркаряна «поняття «діяльність» в самому широкому смислі можна визначити як спрямовану активність живих систем, що виникає на основі їх відношення до навколишнього середовища з метою самопідтримання» [1, с.56].

З точки зору діяльнісного підходу пізнання, на думку Г. Щукіної, М. Трифонової, дає можливість отримати істину, оскільки:

- практична взаємодія базується на об’єктивних властивостях предметів;
- форми практичної діяльності відображають об’єктивні відношення, бо без цього практична діяльність не привела б до успіху;
- людина наслідує досвід минулого, всі надбання природи і суспільного життя;
- сама людина є породженням природи, і в цьому смислі і вона, і її практична діяльність підкоряються законам природи і як результат – відображають їх;
- людина, змінюючи природу, змінює свою власну природу, в міру своєї активності, яку вона привносить в діяльність;
- теоретичне перетворення, зміна об’єкта в абстракціях не носить абсолютного характеру, завжди залишається деякий „об’єктивний зміст”, дещо що йде від об’єкта, що дозволяє ототожнювати в тому чи іншому співвідношенні „абстрактний об’єкт” з реальними об’єктами, коли ми перевіряємо теорію практикою;
- логічне перетворення об’єкта відображає об’єктивні закономірності, оскільки вони є результатом практики, тобто об’єктивно детермінованої предметно-чуттєвої діяльності [8, с.31; 10, с.14-15].

Ці аргументи досить серйозні, і їх достатньо для того, щоб показати: в цілому, в узагальненні пізнання здатне дати і дає нам об’єктивну істину у вивченні навколишнього світу.

Нагромадження індивідуального чуттєвого й раціонального досвіду в результаті пізнання навколишнього світу, опора на інформаційний досвід у дослідженні і вирішенні екологічних проблем є важливою умовою прогресивного розвитку психіки людини, поступової активізації її екологічної діяльності. Опора на досвід має змогу вирішувати дедалі складніші завдання, краще орієнтуватися в непередбачених умовах, діяти більш рішуче й упевнено. Щоб успішно оперувати поняттями й уявленнями про екологічні проблеми на рівні мислення, необхідно зберігати їх в упорядкованому й мобільному стані, бо нові зрушення в розвитку психіки завжди ґрунтуються на результатах попереднього розвитку, щоб пізнати глибинну сутність причин і наслідків екологічних явищ, потрібний вищий, опосередкований рівень пізнання, до якого належать такі психічні процеси, як пам’ять, мислення й уява.

Література

1. Маркарян Э.С. Вопросы системного исследования общества. – М. : Знание, 1972. – 60 с.

2. Молчанов Ю.Б. Проблема субъекта (наблюдателя) в современной физике // Вопросы философии, 1981. – № 7. – С. 50–59.
3. М'ясоїд П.А. Задачі з курсу загальної психології : Навч. посібник. – К. : Вища школа, 1998. – 184 с.
4. Причепій Є.М. Філософія: посібник для студентів вищих навчальних закладів. / Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А – К. : Видавничий центр „Академія”, 2001. – 576 с.
5. Психологія : Підручник / Ю.П. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. – К. : Либідь, 2001. – 560 с.
6. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. О месте психологического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. – М. : АН СССР, 1957. – 328 с.
7. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
8. Трифонова М.К. Диалектика созерцательного и деятельного отношения к объекту познания в стиле мышления ученого // Проблемы философии. – 1986. – № 67. – С. 26–36.
9. Щукина Г.И. Формирование познавательных интересов учащихся в процессе обучения. – М. : Учпедгиз, 1961. – 230 с.
10. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. – М. : Просвещение, 1986. – 143 с.